

Artikel: Filosofen met snorhaartjes Over de wijsheid van katten in negentiende-eeuwse Franse natuurgeschiedenissen

Auteur: Pim Storm

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 45.4, 42-51.

© 2024 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

ISSN 0165-7518

Abstract: The distance between humans and pets, though physically small, is unbridgeable when it comes to knowing one another's thoughts and feelings. And yet three nineteenth-century French ailurophiles were convinced they could understand the innermost feelings of cats. Champfleury (Jules Husson), Gaston Percheron and Alexandre Landrin put forth arguments in favour of cats' intelligence, because they believed the intellectual capacities of these animals to have been structurally denied by scientists and philosophers before them. This article explores how these three men constructed images of feline wisdom in spite of their undeniable inability to see inside the mind of a cat.

Skript Historisch Tijdschrift is een wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

FILOSOFEN MET SNORHAARTJES

OVER DE WIJSHEID VAN KATTEN

IN NEGENTIENDE-EEUWSE FRANSE

NATUURGESCHIEDENISSEN

Pim Storm

Mensen en dieren kunnen elkaars gedachten en gevoelens nooit helemaal doorgronden. Toch meenden drie Franse intellectuelen in de tweede helft van de negentiende eeuw de wijsheid van katten in pacht te hebben. Dit artikel onderzoekt de aard van hun ideeën over de intelligentie van dit bij zoveel mensen geliefde dier.

Het dier verleidt en verontrust op grond van het dubbele enigma dat tegelijkertijd zijn nabijheid en zijn onoverbrugbare afstand vormt; het doet ook versteld staan omdat het lastig in de juiste woorden te vatten is. En dat is het ergste nog niet: het dier is niet alleen een vreemde, het vestigt zich in ons, zonder dat wij duidelijk kunnen vaststellen waarin.¹

Ingrid Auriol, 'Situation de l'animal et statut de l'animalité' (2001).

Katten horen tot de meest geliefde en bekende huisdieren. Toch kunnen wij mensen, ze maar moeilijk begrijpen. De Franse filosoof Ingrid Auriol spreekt daarom van een 'dubbel enigma' als het om de verhoudingen tussen mensen en dieren gaat: een enigma van enerzijds de nabijheid van dieren en mensen en anderzijds de onoverbrugbare afstand die hen scheidt.² Wij mensen kunnen alleen maar gissen naar de gedachten en gevoelens van een kat, wanneer die in het zonnetje met zijn oogjes gesloten zit te knorren. Desondanks meenden enkele Franse intellectuelen in de tweede helft van de negentiende eeuw de gemoederen van katten wel degelijk te kennen. Champfleury (Jules Husson), Gaston Percheron en Alexandre Landrin publiceerden ieder een uitvoerige geschiedenis over de kat, in respectievelijk 1868, 1885 en 1894, die zij vulden met persoonlijke verhalen over het beestje dat zij alle drie zo bewonderden om zijn intelligentie.³ Katten beschikten volgens hen van nature over een uiterst verfijnde intelligentie die hen, net als mensen, van veel andere dieren onderscheidde. De drie schrijvers herkenden die intelligentie niet alleen in de instinctieve gedragingen van een kat, zoals die aandachtig een nieuwe omgeving kan verkennen, maar schreven het dier zelfs een uitvoerig denk- en redeneervermogen toe. Champfleury en Percheron waren er zelfs van overtuigd dat hun eigen inzichten beter waren dan die van veel denkers voor hen, die de intellectuele vermogens van dieren volgens de twee kattenvrienden

hadden gebagatelliseerd. Er doet zich hier een eigenaardige situatie voor: hoewel Champfleury, Percheron en Landrin pleitten voor de intelligentie van katten, zouden zij die wijsheid zelf nooit werkelijk kunnen kennen.

Het is opmerkelijk dat deze drie pleidooien voor de wijsheid van katten tot op heden nauwelijks geschiedkundige aandacht hebben gekregen. De discussie waarin deze drie dierenvrienden zich mengden, getuigt namelijk van een historisch veranderend beeld van katten dat meermaals is onderzocht. Zo onderzoeken Robert Darnton in *The great cat massacre* (1984) en Donald Engels in *Classical cats* (1999) verschillende episoden uit de Europese geschiedenis waarin katten gemarteld, vervolgd of juist aanbeden en vereerd werden.⁴ In *Animal companions* (2015) beschrijft Ingrid Tague daarentegen een positieve ontwikkeling in de omgang met dieren in de Britse samenleving. In de achttiende eeuw zorgde dit voor een groeiend bewustzijn voor dierenwelzijn.⁵ De veranderlijkheid van het beeld van katten in de geschiedenis getuigt van de onmacht bij mensen om deze dieren te doorgronden, zoals ook het dubbele enigma van Ingrid Auriol veronderstelt. Mensen kunnen alleen maar gissen naar de gedachten en gevoelens van katten. Door de tijd heen hebben mensen hier verschillende betekenissen aan gegeven. Eenzelfde neiging is bij Champfleury, Percheron en Landrin te zien wanneer zij katten intelligentie toedichtten. Van hen wordt echter alleen Champfleury aangehaald en dat maar mondjesmaat, terwijl *Les chats* indertijd razend populair was.⁶ Katherine Rogers noemt Champfleury een enkele keer in *Feline images* (1998), waar ze het succes van *Les chats* als onverdiend wegwuift. Als wetenschappelijke publicatie vindt zij *Les chats* (wellicht terecht) 'nogal leeg'.⁷ De werken van Champfleury, Percheron en Landrin zijn dan ook interessanter als historische dan wetenschappelijke bronnen. Hun kritieken op de ideeën van eerdere denkers over de intelligentie van katten kunnen namelijk veel zeggen over de vorming van een positiever beeld van mensen tegenover katten in negentiende-eeuws Frankrijk, zoals Ingrid Tague aantoonde voor achttiende-eeuws Groot-Brittannië. Hoe gaven Champfleury, Percheron en Landrin vorm aan de intelligentie van katten, ondanks de onoverbrugbare afstand die de beleavingswerelden van mensen en dieren van elkaar scheidt?

In dit artikel wil ik niet zozeer onderzoeken hoe mensen en katten met elkaar leefden, maar hoe deze drie Franse intellectuelen over katten en hun intelligentie nadachten. Hierbij wil ik benadrukken dat zij niet hun hele boeken, maar enkele passages aan de intelligentie van katten hadden gewijd. Aan de hand van een close reading van die passages laat ik zien dat Champfleury, Percheron en Landrin er niet in slaagden het menselijke perspectief op, of om preciezer te zijn de menselijke invulling van, de vermeende intelligentie van katten te overstijgen. Dit streven was gedoemd te falen, omdat zij, net als alle andere niet-katachtige dieren, geen toegang hadden tot de beleavingswereld van de katten die ze bestudeerden. Bovendien herkenden de auteurs in de instincten van katten een nieuwsgierigheid en onbevangenheid die ze eerder terugzagen bij kinderen dan volwassenen, waarmee ze de intelligentie van katten als minder ontwikkeld voorstelden dan die van de volwassen mens. Hiermee schaarden de auteurs hun argumenten, bedoeld of onbedoeld, in een hiërarchische indeling waarin mensen boven andere dieren werden geplaatst.

INTELLIGENTIE EN INSTINCT

Ten grondslag aan de discussie over de wijsheid van katten ligt het onderscheid tussen intelligentie en instinct. Dit onderscheid werd volgens Champfleury en Percheron door veel Verlichtingsfilosofen namelijk over het hoofd gezien. Zij volgden hierin duidelijk

de wetenschappelijke inzichten van hun tijd. In de negentiende eeuw waren meerdere toonaangevende wetenschappelijke publicaties over de intelligentie en instincten van dieren verschenen, onder meer van de Franse zoölogen Frédéric Cuvier (1773-1838) en Ernest Menault (1830-1903) en botanicus en arts Antoine Laurent Apollinaire Fée (1789-1874).⁸ Deze en andere denkers werden meermaals genoemd in de werken van Champfleury, Percheron en Landrin, ter ondersteuning van hun argumenten voor de intelligentie van katten. De discussie over de intelligentie van dieren werd verder aangewakkerd door de publicatie van *On the origin of species* van Charles Darwin (1809-1882) in 1859. In 1862 verscheen de eerste Franse vertaling, die door de meeste Franse biologen werd verworpen.⁹ Veel Franse wetenschappers en filosofen, onder wie Alfred Fouillée (1838-1912) en Alfred Espinas (1844-1922), waren van mening dat Darwins evolutietheorie geen recht deed aan de intelligentie van dieren.¹⁰ Champfleury, Percheron en Landrin uitten zich in hun werken niet zo kritisch op de ideeën van Darwin. Voor hen was de grote boosdoener René Descartes (1596-1650), de Franse filosoof en wiskundige die iedere vorm van intelligentie bij dieren ontkende en dieren reduceerde tot 'automaten' zonder enig gevoel of verstand.¹¹

Een anomalie binnen het filosofische discours waartegen Champfleury, Percheron en Landrin zich verzetten was Michel de Montaigne (1533-1592). In zijn *Essais* (1580) leverde hij kritiek op gangbare ideeën van zijn tijdgenoten. Onder het mom van humanisme stelden veel denkers indertijd de menselijke intelligentie als superieur over die van andere dieren voor. 'Het is door ijdelheid (...) dat hij [de mens] zich gelijk stelt aan God', schreef Montaigne in 'Apologie voor Raymond Sebond',

dat hij zich goddelijke voorwaarden toeschrijft, dat hij zich afzondert en scheidt van de druk van andere schepselen, delen van dieren wegsnijdt, zijn metgezellen en kompanen, en hun zulk een deel van eigenschappen en krachten toebedeelt, dat hem goeddunkt. Hoe kent hij door de inspanning van zijn intelligentie de zielenroerselen en geheimen van dieren? Wanneer ik met mijn poes [*ma chatte*] speel, wie weet dan of zij haar tijd meer aan mij besteedt dan ik aan haar?

In een latere editie van de *Essais* voegde Montaigne aan deze redevoering toe: 'We vermaken ons wederzijds met capriolen. Als ik mijn tijd heb om te beginnen of te weigeren, zo heeft zij ook de hare.'¹² Montaigne meende dat wij mensen helemaal niet kunnen weten of mensen wijzer zijn dan andere dieren; net zo goed als dieren hebben wij onze dwaze en wijze kanten. De dwaasheid van de mens kwam volgens hem vooral naar voren in de onmacht van de menselijke ziel om volledige controle over het lichaam uit te oefenen. 'Want ik geef u te denken, of er één deel van ons lichaam is, dat niet vaak voor ons zijn dienst weigert te verrichten,' beredeneerde hij. 'Zij [onze lichaamsdelen] hebben ieder hun eigen passies die ze ontwaken en verdoven, zonder onze instemming.' Dit was bijvoorbeeld het jammerlijke geval bij een goede kennis van Montaigne, die in zijn huwelijk aan 'een schone dame' problemen ervoer vanwege zijn impotentie.¹³

Vanwege de kritieken van Montaigne prees Champfleury de zestiende-eeuwse denker aan als de 'verdediger van de intelligentie van dieren'.¹⁴ In het bijzonder was Montaigne een weerwoord tegen het later verschenen werk van Descartes, die het boegbeeld was voor de filosofen die de intelligentie van dieren in twijfel trokken. Champfleury en Percheron wonden zich flink op over deze denkers, die ze opmerkelijk zelden bij naam noemden. Percheron stond versteld van het gemak waarmee 'sommige filosofen onder de noemer van "onbewust instinct" [instinct

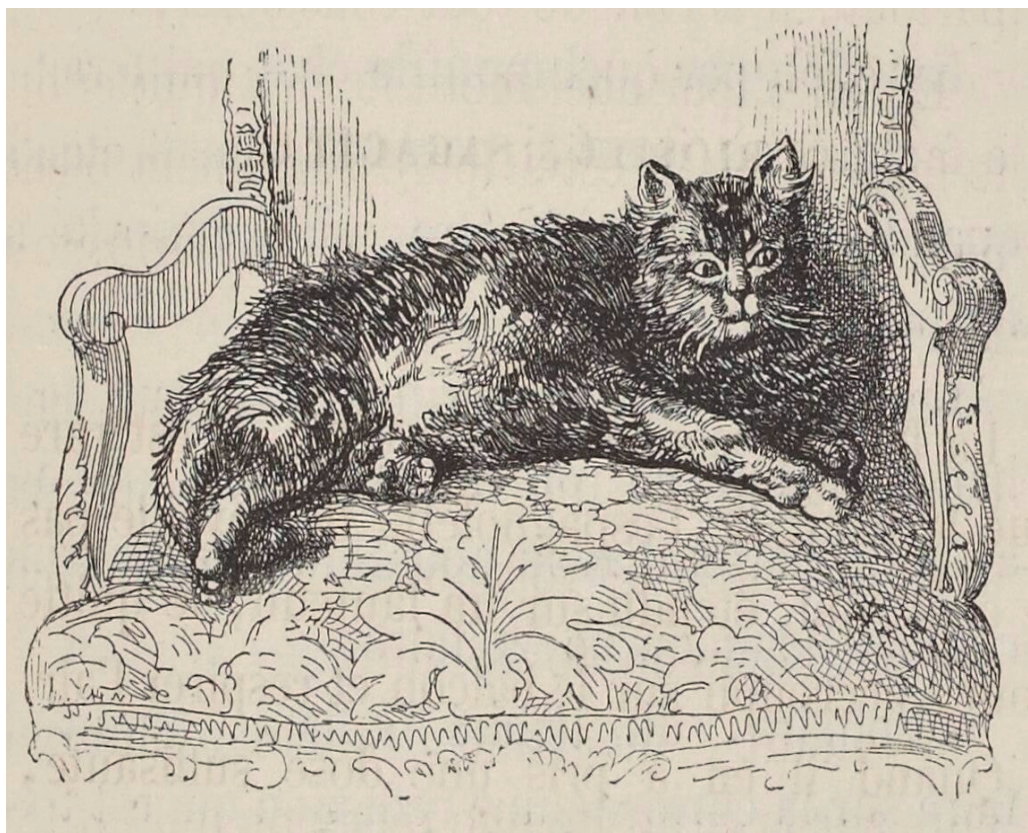
inconscient] de intellectuele vermogens aanduiden die de natuur aan het dier heeft toegewezen'. Net als Montaigne wijdde Percheron dergelijke redeneringen aan 'een overdaad aan ijdelheid en een gebrek aan observatie'. Als geruststelling aan de lezer voegde hij hieraan toe: 'Door het beest te verheffen, vernederen we de mens niet.'¹⁵ Ook Champfleury was van mening dat deze filosofen onvoldoende kennis van zaken hadden. De filosofen die kritiek leverden op Montaigne 'hebben nauwelijks kennis over dieren', meende hij. 'Deze waandromers [*songe-creux*], die hemel noch sterren bekijken, maken zich zelden zorgen om het volgende: waaraan denkt het dier dat denkt?'¹⁶

Volgens deze drie kattenvrienden stond de intelligentie van katten buiten kijf. 'Katten bezitten de gave van de observatie op het hoogste niveau,' schreef Landrin bijvoorbeeld, 'nooit betreden zij een hun onbekende plek zonder deze eerst te onderwerpen aan een oplettende en serieuze analyse.'¹⁷ Ze beschikten volgens Percheron daarnaast 'meer dan enig ander huisdier' over een haarfijn richtingsgevoel, omdat ze van nature stropers zijn: 'Vanaf het moment dat [een kat] bezit neemt van een nieuwe habitat, verkent hij het hele huis, van de kelder tot de zolder; geen hoekje ontsnapt aan zijn onderzoekingen.'¹⁸ Deze gaven bezaten katten volgens de drie auteurs al vanaf het prille begin. 'Vanaf het moment dat ze hun oogjes openen, weten ze het goede van het kwade te onderscheiden, de vriend van de vijand', schreef Landrin. 'Wanneer een hond tegen hen blaft, bollen ze hun rug en ontvangen ze die [blaf] al blazend: het zijn "kleine leeuwjes".'¹⁹ Het vermogen tot serieuze analyse stelde Champfleury ook vast bij zijn eigen kat, die hij dagelijks bij de lunch een stukje brood toewierp en zag nadenken wanneer het brood uit het zicht was verdwenen. 'De onrustige blik van het dier wees erop dat hij zich ervan bewust was dat een object dat door de ruimte vliegt niet vernietigd kan zijn.' Champfleury zag het beestje redeneren waar de kruimel terechtgekomen kon zijn, de kamer doorzoeken en systematisch de verschillende mogelijke verstoppelplekken van de kruimel afgaan. 'Is dat daar niet de wijsheid verdubbeld in observatie en redeneervermogen?'²⁰ Deze anekdote moet Percheron en Landrin hebben aangesproken, want zij hebben het verhaal beiden ook in hun boeken opgenomen.²¹

De argumenten van Champfleury, Percheron en Landrin suggereerden dat de aanleg van katten voor observatie en hun jachtgedrag bewijs voor hun intelligentie vormde. Net als de eerder besproken wetenschappers en filosofen uit hun tijd, onderscheidten zij instinctieve handelingen, uniform binnen een diersoort, van rationele handelingen, die per individu binnen eenzelfde soort konden verschillen.²² Deze herdefiniëring van begrippen als intelligentie, instinct en de rede vormde de kern van de kritieken die Champfleury, Percheron en Landrin leverden op de filosofen die de intelligentie van dieren geheel ontkenden. Die filosofen hadden deze twee begrippen namelijk als tegenpolen behandeld om mensen en dieren van elkaar te onderscheiden. Binnen deze redenering was intelligentie een puur menselijke eigenschap, waarover dieren niet beschikten. Volgens Percheron ging die redenering niet op. De 'intellectuele vermogens' van mensen en dieren werkten in hun beginsel namelijk hetzelfde, meende hij: 'Bij het dier, zoals bij de mens, komen [deze] vermogens voort uit het brein. Van deze vermogens zijn sommige *bewust* [*volontaires*], andere *onbewust* [*involontaires*].'²³ Intelligentie, het 'bewuste' vermogen, was volgens hem net zo goed dierlijk als menselijk. Hetzelfde gold voor instincten, die onbewust bepaalde handelingen aandreven bij zowel mensen als andere dieren.

EEN MENSELIJK PERSPECTIEF

Voor zover het instinctieve handelingen betrof, sloten de ideeën van Champfleury, Percheron en Landrin duidelijk aan bij de stand van de wetenschap in de laatste paar decennia van de negentiende eeuw. Wanneer het echter aankwam op de ideeën over rationele handelingen, kozen de drie kattenvrienden een radicaler standpunt dan de meeste wetenschappers in die tijd. Binnen de wetenschap werd de scheidslijn tussen het menselijke en het dierlijke getrokken bij het vermogen tot de rede, waarover alleen mensen zouden beschikken.²⁴ Champfleury herkende een dergelijk onderscheid tussen mensen en dieren op basis van redeneervermogen helemaal niet. Hij dichtte zijn kat immers na het vinden van de broodkruimel 'redeneervermogen' toe. In deze andere voorbeelden vulde Champfleury zelf de gedachten van katten in. Percheron en Landrin, die hun boeken tussen de vijftien en dertig jaar na Champfleury publiceerden (in 1885 en 1894), waren gereserveerder in hun beweringen. Toch namen ook zij, zo getuigen de voorbeelden die ik eerder heb genoemd, zonder moeite een aantal

Afbeelding 1. Een kat, gezeten in een fauteuil, neemt zijn omgeving in zich op. Bron: Bibliothèque nationale de France (verder BnF), département Réserve des livres rares, RES P-S-162, Champfleury, *Les chats* par Champfleury. Cinquième édition augmentée de planches en couleurs et d'eaux-fortes (Parijs 1870).

anekdoten van Champfleury over waarin hij katten aandachtig zag observeren, reflecteren en contempleren. De drie dierenvrienden bepleitten de intelligentie van katten in hun boeken zodoende echter continu vanuit een menselijk referentiekader. Champfleury was bijzonder zeker van de intelligentie van katten. Hij bewonderde het onafhankelijke karakter van deze dieren. Wanneer hij toekeek hoe een kat, gezeten op een fauteuil bij een open raam, het straatleven bezag, veronderstelde hij bij het beestje dan ook een vermogen tot overpeinzingen dat maar weinig anderen in het gedrag van katten en andere dieren zouden durven herkennen. 'Lui opgerold, met zijn oogjes half gesloten en een filosofisch glimlachje verborgen achter zijn snorhaartjes,' schreef Champfleury,

denkt de kat na [*le chat médite*] over de diverse indrukken [van buiten] die hij een plekje in zijn kop heeft gegeven. Hij probeert zich bewust te worden van de handelingen en dingen die hem in het bijzonder hebben getroffen: de verdeling van de brieven, de bloemen, de rook van de tabak, het kind, de groenten.²⁵

Als we Champfleury moeten geloven, getuigde dit voorbeeld niet alleen van een aandachtig observatievermogen, maar was deze kat eveneens in staat op zijn observaties te reflecteren. Champfleury stond echter niet stil bij zijn eigen onvermogen om mee te kijken in de kop van de kat die hij hierboven beschreef. Hij kon dus ook niet weten welke indruk 'de verdeling van de brieven, de bloemen, de rook van de tabak, het kind, de groenten' op de kat achterlieten. Verblind door zijn eigen fascinatie voor het zo comfortabel gezeten dier beseftte Champfleury niet dat het hier om zijn eigen indrukken ging, die hij op de kat in kwestie projecteerde.

Het is voor een mens al lastig genoeg om zich volledig in een ander mens te verplaatsen. Zich in een ander dier verplaatsen is al helemaal vergeefse moeite, betoogt wetenschapshistoricus Lorraine Daston in 'Intelligences: angelic, animal, human' (2005). Bij een poging ertoe ontkomen mensen volgens haar niet aan een vermenschlijking van de door hen beschreven dieren. 'Ein Bericht für eine Akademie', een kort verhaal dat Kafka in 1917 schreef vanuit het perspectief van een aap, illustreert dit dilemma helder. De aap, die door mensen was meegenomen van het Afrikaanse continent naar Europa, had de taal der mensen geleerd, maar was hierdoor te menselijk geworden om zijn ervaringen als aap nog te kunnen beschrijven.²⁶ Ook de katten van Champfleury hadden hier waarschijnlijk niet omheen gekund.

KINDERLIJKE LEERGIERIGHEID

Champfleury, Percheron en Landrin droegen een indrukwekkend aantal aannemelijke en minder aannemelijke argumenten aan voor de intelligentie van katten en andere dieren. Toch kunnen hun werken niet als betogingen voor een gelijkwaardige intelligentie tussen mensen en dieren worden gelezen. Katten konden dan wel slim zijn, maar hun nieuwsgierigheid getuigde volgens de drie schrijvers tegelijkertijd ook van een zekere naïviteit. Percheron schreef in zijn redevoering weliswaar dat een verheffing van 'het beest' geen vernedering van de mens hoefde te betekenen. Hierbij ging hij er echter van uit dat intelligentie, waarover zowel mensen als dieren beschikten, zich alleen bij mensen naar een niveau van perfectie kon ontwikkelen. 'Het geslacht van de mens, *homo sapiens*', schreef hij,

onderscheidt zich (...) van alle andere levende wezens door eigenschappen die zodanig ongeëvenaard zijn dat er een hele kloof bestaat tussen zijn

buitengewoon perfectioneerbare intelligentie en de nogal beperkte vermogens die deel uitmaken van het intellectuele domein van het dier.²⁷

Ook Landrin liet zijn ideeën over de verhoudingen tussen mensen en dieren duidelijk doorschemeren in de opdracht van het boek aan zijn vrouw. Daar beschreef hij dieren als ‘onze minderwaardige broeders, die jij zo goed hebt beschermd’ [*les animaux, nos frères inférieurs*]. Later in het boek schreef hij over de mens als de ‘superieure broer’ [*son frère supérieur, l’homme*] van de andere dieren.²⁸ Dit betekende niet dat Landrin de kat niet intelligent vond; met enthousiasme haalde hij Champfleury aan, die de kat niet alleen intelligent, maar wijs [*sagace*] noemde. In het werk van Champfleury sijpelt trouwens net zo goed een dergelijke ongelijkheid door in het denken over de verhoudingen tussen mens en dier, ook al maakte hij die nergens expliciet. Katten werden voorgesteld als intelligente wezens, maar zo intelligent en volgroeid als mensen werden ze door Champfleury, Percheron en Landrin niet geacht.

Afbeelding 2. Fragment van een afbeelding bij het kinderboekje ‘Une soirée dans le monde des chats’. Bron: BnF, département Littérature et art, 4-Y2 PIECE-12, ‘Une soirée dans le monde des chats’, Magasin des petits enfants (Parijs 1877).

De eerder besproken vermenschelijking van katten kreeg dan ook regelmatig een kinderlijke vorm. Het dierlijke en kinderlijke gingen vaker hand in hand, zoals ook te zien in het *Magasin des petits enfants*, dat destijds een reeks geïllustreerde kinderverhalen uitbracht waarin antropomorfe katten en andere dieren de hoofdrol spelen.²⁹ Hierin is heden ten dage weinig veranderd: in veel kinderboeken en televisieprogramma's nemen dieren nog steeds regelmatig het woord. Deze associatie van katten met het kinderlijke is duidelijk terug te zien bij de drie kattenvrienden. Zij omschreven katten voortdurend in bewoordingen die van hen zachte, speelse en aandoenlijke beestjes maakten. 'De kat, moge men dat goed weten, kan voor de mens net zo'n zachte, aalbare en trouwe vriend zijn als de hond', schreef Percheron aan zijn zoontje. Champfleury wond er al helemaal geen doekjes om: 'L'animal, c'est l'enfant'. In het hoofdstuk 'Poésies, traditions populaires' beschreef hij de kat als 'het lievelingsdier van het kindermisje'. Hij noemde eveneens de vele kindliedjes waarin katten een grote rol speelden: 'Deze onomatopoeën van het refrein kaderen de kat (...) op zo'n prettige manier, dat het kind ze nooit vergeet.'³⁰ Zo'n kinderherinnering bleef een mens zijn hele leven bij, schreef Champfleury:

Onder de lagen van opgestapelde wetenschap in het hoofd van grote werkers maakt zich een liedje van het kindermisje los, want zo is het zuivere karakter van de intelligenten, om op sommige plekken kinderen te blijven en in de volwassenheid de indrukken uit de kindertijd te ervaren. Dat verklaart waarom zoveel heren van aanzien zo'n levendige affectie voor katten hebben behouden.³¹

De kindertijd en het kinderlijke karakter van katten werden in deze context niet per se in een denigrerende zin gebruikt. De herinneringen aan de liedjes van het kindermisje boden immers niet alleen comfort, zo suggereerde Champfleury; ze getuigden ook van een 'zuiver karakter [*caractère propre*]' van wijsheid. Juist de kinderlijke onbevangenheid en nieuwsgierigheid van 'de intelligenten' over wie Champfleury schreef, vormden goede drijfveren om tot nieuwe kennis en inzichten te blijven komen.

De infantilisering van katten was dan ook geen volledige ondermijning van hun intelligentie; eerder een nuancering ervan. Het speelse karakter van katten gaf volgens Champfleury en Landrin blijk van een grote gretigheid om de wereld te verkennen en die beter te leren kennen. Hiervoor verwezen zij naar Jean-Jacques Rousseau, die in *Emile of Over de Opvoeding* (1762) de vrijheid van de kinderlijke aard ophemelde tegenover de sociale normen en conventies waarbinnen volwassenen zich moesten manoeuvreren. Net zoals een kind was een kat volgens Rousseau onbevangen en eindeloos nieuwsgierig. Dit herkende Champfleury ook bij zijn kat die dagelijks bij de lunch naar broodkruimels zocht en in zekere zin zelfs bij de luie kat die bij het raam zijn omgeving in zich opnam. Hij en Landrin citeerden dezelfde passage uit dit werk van Rousseau: 'Zie een kat voor de eerste keer een kamer binnenlopen. Hij kijkt rond, snuffelt, blijft geen moment stilstaan, hij vertrouwt niets voordat hij alles heeft onderzocht, alles kent. Zo doet [ook] een kind dat begint te lopen en, zo te zeggen, de ruimte van de wereld betreedt.'³² De drie kattengeschiedenissen waren ieder doorspekt met scènes die het voorbeeld van Rousseau illustreerden, scènes van spelende katten, die in hun spel hun jachtinstincten oefenden of hun eigen lijfjes leerden kennen. Hoewel deze kinderlijke verbeelding geen argument tegen de wijsheid van katten was, suggereerde ze wel dat katten nog veel kunnen leren.

Die mogelijkheid om te leren was volgens Percheron echter beperkt. Hij

schetste een verhouding tussen de mens en de kat als een van respectievelijk leraar en leerling, een verhouding die in beginsel al ongelijk was. De kat was volgens hem weliswaar *un animal éducatable*, maar zou nooit zoveel kunnen leren als een mens. ‘We kunnen hem trucjes leren,’ lichtte hij toe, ‘leren dansen op maat, door een hoepel leren springen of op een tak.’³³ Nergens wekte hij ook maar enige suggestie dat deze verhouding omgedraaid zou kunnen worden. Zeker met inachtneming van de volgens hem ‘buitengewoon perfectioneerbare intelligentie [van de mens] en de nogal beperkte vermogens die deel uitmaken van het intellectuele domein van het dier’ bleef er weinig ruimte over om te bedenken of er werkelijk geen dingen zouden zijn die wij mensen van andere dieren kunnen leren.³⁴

CONCLUSIE

Helaas is de afstand tussen Champfleury, Percheron, Landrin en de door hen zo geliefde katten onoverbrugbaar gebleken. Ook deze drie dierenvrienden ontkwamen in hun pleidooien niet aan menselijke categorieën om de intelligentie van katten te duiden; de dichotomie tussen mens en dier bleef in die zin bestaan. De katten die in de omgeving van deze drie dierenvrienden zo’n prominente aanwezigheid waren en die zij zo aandachtig bestudeerden, konden ze simpelweg niet precies kennen. Hoewel ze de katten in hun boeken een stem leken te geven om die gedachten en gevoelens te uiten, legden de drie schrijvers hen vooral een stem op. Hun beweringen over de intelligentie van katten waren namelijk niet beredeneerd vanuit de binnenkant van de kop van een kat, maar van buiten, vanuit een reeks bestaande menselijke categorieën. Ze legden katten hun eigen menselijke stem op die, net zoals de aap in ‘Ein Bericht für eine Akademie’, nooit de gedachten en gevoelens van de dieren zelf zou kunnen vertellen. Er zijn dan ook zeker grenzen aan de wijsheid die Champfleury, Percheron en Landrin aan katten toedichtten. Hoewel zij katten wilden afbeelden als intelligente dieren, schiepen ze met de infantilisering van die intelligentie alsnog een minderwaardig beeld van katten. Hun discussies ontkwamen zodoende niet aan een hiërarchisch denken over mensen en dieren, waarbij intelligentie zowel impliciet als expliciet een maatstaaf werd voor de positie van een diersoort op een ladder van ontwikkeling.

Toch is de moeite van de drie schrijvers niet geheel vergeefs geweest. Hun kritieken op Descartes symboliseren een veranderende kijk op de verhoudingen tussen mensen en dieren, die richting het einde van de negentiende eeuw binnen de wetenschap steeds meer draagvlak kreeg. Zij zagen intelligentie in het jaaggedrag van katten en hun scherpe observatievermogen. Met deze redeneringen stelden Champfleury, Percheron en Landrin met recht de aannames van eerdere denkers in twijfel, die de intelligentie van dieren als onbewuste instincten hadden weggezet. Met name het expliciete onderscheid dat Percheron maakte tussen bewuste en onbewuste intellectuele vermogens, waarover zowel mensen als andere dieren volgens hem allebei beschikten, vormde een sterk argument voor de intelligentie van dieren. Dieren bleken niet per definitie onintelligent te zijn—en mensen ook zeker niet per definitie wijs. Dat die intelligentie tussen individuen binnen eenzelfde diersoort zou kunnen verschillen, hadden ze echter over het hoofd gezien. Of was hen dat een brug te ver?

Pim Storm doet de Onderzoeksmaster Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn interessegebieden zijn literatuurgeschiedenis, ideeëngeschiedenis, milieugeschiedenis, dierengeschiedenis en het *fin de siècle*. De begeleider van zijn bachelorscriptie is dr. Renée Vultor (Universiteit Utrecht).

Eindnoten

- 1 Oorspronkelijke tekst: 'L'animal attire et inquiète en vertu de la double énigme que constitue sa proximité et, tout à la fois, sa distance irréductible; il rend perplexe aussi car il est difficile de le dire en termes propres. Il y a plus grave: l'animal n'est pas seulement étranger, il fait souche en nous sans que nous puissions clairement établir en quoi.' Alle Nederlandse citaten in dit artikel zijn eigen vertaling.
- 2 Ingrid Auriol, 'Situation de l'animal et statut de l'animalité', *Heidegger studies* 17 (2001) 135-153, aldaar 135.
- 3 Jules Husson (Champfleury), *Les chats: histoire, mœurs, observations, anecdotes* (Parijs 1868 [1869, 1870]); Gaston Percheron, *Le chat: histoire naturelle, hygiène, maladies* (Parijs 1885); Alexandre Landrin, *Le chat: zoologie, origine, historique, mœurs, habitudes, races, anatomie, maladies, jurisprudence* (Parijs 1894). Van *Les chats* van Champfleury verwijs ik, tenzij anders aangegeven, naar de vijfde editie uit 1870. Alle citaten die in dit artikel in het Nederlands zijn opgenomen, zijn mijn eigen vertaling.
- 4 Robert Darnton, *The great cat massacre and other episodes in French cultural history* (New York 1984); Donald Engels, *Classical cats: the rise and fall of the sacred cat* (New York 1999).
- 5 Ingrid Tague, *Animal companions: pets and social change in eighteenth-century Britain* (College Town 2015).
- 6 Van deze populariteit getuigen de meerdere herdrukken die in de eerste jaren na publicatie in verschillende prijsklassen verschenen. In dit artikel verwijs ik, tenzij anders aangegeven, naar de *Édition de luxe* uit 1870, die verfraaid is met een aantal afbeeldingen in kleur. De status van *Les chats* wordt eveneens bevestigd door het enthousiasme waarmee Gaston Percheron en Alexandre Landrin het werk van Champfleury meerdere keren in hun eigen boeken citeren.
- 7 Katharine M. Rogers, *Feline images: the cat and the human imagination from Bast to Garfield* (Ann Arbor 1998).
- 92.
- 8 Van het werk van Frédéric verscheen bijvoorbeeld in 1841 een *Résumé analytique des observations de Frédéric Cuvier sur l'instinct et l'intelligence des animaux*, geschreven door Marie Jean Pierre Flourens (1794-1867), bioloog en lid van de Académie royale des Sciences.
- 9 John Farley, 'The initial reactions of French biologists to Darwin's *Origin of species*', *Journal of the history of biology* 7 (1974) 2, 275-300.
- 10 Alfred Fouillée, 'La morale de la vie chez les animaux', *Revue des deux mondes (1829-1971)* 10 (1902) 4, 745-772; Alfred Espinas, 'L'évolution mentale chez les animaux', *Revue philosophique de la France et de l'étranger*, 25 (1888) 1-31.
- 11 Champfleury, *Les chats*, viii; Percheron, *Le chat*, 46-47.
- 12 Michel de Montaigne, *Les essais* (Parijs 1580 [1598]) 445.
- 13 Ibidem, 71-74.
- 14 Champfleury, *Les chats* (1869) vii. Opvallend genoeg is precies dit zinsdeel verwijderd in de vijfde editie van *Les chats*, die in 1870 verscheen.
- 15 Percheron, *Le chat*, 45-46.
- 16 Champfleury, *Les chats*, xi.
- 17 Landrin, *Le chat*, 40.
- 18 Percheron, *Le chat*, 97.
- 19 Landrin, *Le chat*, 38.
- 20 Champfleury, *Les chats* (1869). Dit voorbeeld is ook in de uitgave van 1870 opgenomen op pp. 175-177, alleen ontbreekt daar de conclusie die ik hier geciteerd heb.
- 21 Percheron, *Le chat*, 60-62; Landrin, *Le chat*, 120-121.
- 22 Lorraine Daston, 'Intelligences: angelic, animal, human', in: Lorraine Daston en Gregg Mitman (reds.), *Thinking with animals: new perspectives on anthropomorphism* (New York 2005) 48. Zie bijvoorbeeld de werken van biologen George Romanes en Ernest Menault en filosoof Alfred Espinas over de intelligentie van dieren: George John Romanes, *Animal intelligence* (Londen 1882) 15-17; Ernest Menault, *L'intelligence des animaux* (Parijs 1872); Espinas, 'L'évolution mentale'.
- 23 Percheron, *Le chat*, 49.
- 24 Daston, 'Intelligences: angelic, animal, human', 48; Romanes, *Animal intelligence*; Espinas, 'L'évolution mentale chez les animaux'.
- 25 Champfleury, *Les chats*, 172-173.
- 26 Daston, 'Intelligences', 37-38.
- 27 Percheron, *Le chat*, 46.
- 28 Landrin, *Le chat*, 'Dédicace' en 107.
- 29 Zie bijvoorbeeld 'Une soirée dans le monde des chats', een van de uitgaven van *Magasin des petits enfants* die in 1877 verscheen. Van dit *Magasin* zijn ten minste vier series verschenen, waarin verhalen zijn opgenomen als 'Les trois ours' (De drie beren), 'L'oiseau bleu' (De blauwe vogel) en 'Le chien de dame Grégoire' (De hond van mevrouw Grégoire). Deze verhalen waren tussen de 50 cent en 2 francs. Bron: 'Une soirée dans le monde des chats' / par H.F.', *Magasin des petits enfants* (Parijs 1877).
- 30 Champfleury, *Les chats*, 35-36. Het refreintje waarover Champfleury schrijft, gaat als volgt: 'Le chat sauta sur les souris, / Il les croqua toute la nuit. / Gentil coquiqui, / Coco des moustaches, mirlo joli, / Gentil coquiqui.'
- 31 Champfleury, *Les chats*, 42.
- 32 Champfleury, *Les chats* (1870), 208; Landrin, *Le chat*, 40. In de eerdere versie van *Les chats* van Champfleury uit 1869 wordt deze passage niet aangehaald.
- 33 Percheron, *Le chat*, 57.
- 34 Ibidem, 46.